

„Moterų klausimas“ XVI–XVII amžių filosofijoje: platonizmo ir aristotelizmo idėjos LDK ir Europoje

DOVILĖ ČITAVIČIŪTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/05ogfgn67>

dovile.citaviciute@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0002-0341-7982>

ANOTACIJA. Straipsnyje apžvelgiama, kaip Platono ir Aristotelio filosofijos recepcija formavo požiūrį į moteris ankstyvųjų Naujųjų laikų LDK ir Europos intelektualiniame diskurse. Čia apsiribojama filosofiniais traktatais, dialogais ir Aristotelio darbų komentarais iš LDK bei Vakarų Europos, peržengusiais savo gimtosios kultūros ribas ir padariusiais įtaką didelės Europos dalies intelektualiniam diskursui, įskaitant LDK. Platonizmas aptariamasis vadovaujantis dviejų veikalų – Baldassarės Castiglionės *Dvariškis (Il cortegiano)*, 1528) ir Luko Gurnickio *Lenkų dvariškis (Dworzanin polski)*, 1566) – lyginimu bei analize. Castiglionės aprašoma dvariškė, nors ir ribojama kai kurių patriarchalinių normų, turi aiškią vietą viešajame gyvenime ir aiškią socialinę funkciją, kitaip nei Gurnickio dama, labiau siejama su privačiais žmonos ir motinos vaidmenimis. Aristotelizmo atstovai, pirmiausia tokie kaip Baltramiejus Keckermanas (Bartholomäus Keckermann, apie 1572–1609) ir Aronas Aleksandras Olizarovijus (Aaron Alexander Olizarowski, Olizarovius, 1610–1659), moterį priskyrė vien šeimai – ji, būdama silpnesnės ir menkesnės prigimties bei turėdama specifinių sau būdingų dorybių, privalanti visokeriopai paklusti vyrui.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: LDK moterys; Platonas; Aristotelis; Baltramiejus Keckermannas (Bartholomäus Keckermann); Aronas Aleksandras Olizarovijus (Aaron Alexander Olizarowski, Olizarovius); Michał Mniszek.

Received: 14/02/2025. **Accepted:** 24/04/2025.

Copyright © 2025 Dovilė Čitavičiūtė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

„Moterų klausimas“ (*querelle des femmes*) – tai intelektualinių diskusijų ir literatūros žanras, gyvavęs nuo vėlyvųjų Viduramžių iki ankstyvųjų Naujųjų laikų ir susijęs su moterų prigimtimi, šeimine ir visuomenine padėtimi, jų gebėjimais bei teise į mokslą, intelektualinę veiklą ir net valdžią bei (ne)lygybę su vyrais. Šis klausimas dažnai kildinamas iš Christine de Pisan (1364 – apie 1430) veikalų *Damų miesto knyga* (*Le livre de la cité des dames*, 1405) ir *Damų miesto lobis* (*Le trésor de la cité des dames*, 1405): juose autorė diskutuoja su tuo metu populiariomis mizoginiškomis pažiūromis, rodo moteris kaip dorybingas ir vertas visuomenės nares bei pilietes, gina jų teisę į mokslą. Iki tol vyravusį klerikalinį diskusijos dėl santuokos žanrą ji pavertė moterų pasipriešinimo judėjimu¹. Ankstyvosios modernybės laikais „moterų klausimas“ išpopuliarėjo Italijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje, įgijo nišinių, tačiau reikšmingą vaidmenį intelektualinėje tradicijoje. Pamažu moterų priešinkai nuo kaltinimų nevaldomu seksualiniu potraukiu ir santykiais su pačiu velniu perėjo prie Aristotelio filosofija grįsto moters subordinacijos vyrui propagavimo². Diskusijai dar mezgantis, moterų gynėjai, pavyzdžiui, de Pisan ir Heinrichas Cornelius Agrippa von Nettesheimas³ (1486–1535), labiau koncentravosi į moralinę moterų vertę, o vėliau (ypač) išsilavinusios humanistės, pavyzdžiui, Laura Cereta⁴ (1469–1499), Margarita Navarietė⁵

¹ Joan Kelly, „Early Feminist Theory and the ‘Querelle Des Femmes’, 1400–1789“, in: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1982, vol. 8 (1), p. 4–28.

² Constance Jordan, *Renaissance Feminism: Literary Texts and Political Models*, Ithaca, London: Cornell University Press, 1990.

³ Labiau žinomas kaip vokiečių Renesanso polimatas, parašęs *Apie okultinę filosofiją* (*De Occulta Philosophia libri III*, 1533). Vis dėlto anksčiau, dėstydamas Dolio universitete Burgundijoje, taip pat parašė *Apie moteriškosios giminės kilnumą ir pranašumą* (*De nobilitate et praecellencia foeminae sexus*, 1509). Daugiau ir išsamesnės informacijos galima rasti čia: Vittoria Perrone Compagni, „Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim“, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, 2021 (<https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/agrippa-nettesheim/>).

⁴ Labiausiai žinoma dėl savo laiškų kitiems humanistams. Daugiau ir išsamesnės informacijos žr. Laura Cereta, *Collected Letters of a Renaissance Feminist*, transcribed, translated, and edited by Diana Robin, Chicago: University of Chicago Press, 1997.

⁵ Garsiausias jos veikalas – romanas *Heptameronas* (1558). Daugiau ir išsamesnės informacijos žr. Emily Butterworth, *Marguerite de Navarre: A Critical Companion*, Boydell & Brewer Ltd, 2022.

(Marguerite de Navarre, 1492–1549), Moderata Fonte⁶ (Modesta di Pozzo di Forzi, 1555–1592), tačiau ir vyrai, kaip Juanas Luisas Vivesas⁷ (1493–1540), ėmė agituoti už moterų teisę į mokslą⁸.

„Moterų klausimas“, nors ir gerai žinomas ankstyvųjų Naujųjų laikų intelektualams, niekada netapo centriniu moralės filosofijos objektu. Didžiojoje filosofijoje, teologijoje, politinėje humanistų traktatuose, formavusiuose Europos bei LDK kultūros „atgimimą“ ir „naująjį mokslą“, moteris dažniausiai likdavo paraštėse. Tačiau susidomėjimo pakako, kad nuo XV a. vienas po kito pasipiltų nišiniai, „įdomieji“ traktatai ar skyriai apie moteris, kuriuos humanistai bei scholastikai kūrė ne tik norėdami perteikti savo pažiūras plačiajai auditorijai, bet ir nusprendę pamiklinti retorinius gebėjimus. Humanistinis išsilavinimas reiškė krikščioniškosios Europos minties atsigręžimą link ištakų – Antikos autorių, tuo metu studijuotų ne tik tiesiogiai, bet ir per dar nuo Viduramžių įprastus tarpininkus – komentarus, Bažnyčios Tėvų raštus. Taigi penki didieji įtakos šaltiniai, veikę Renesanso filosofinius, teologinius ir politinius traktatus apie moteris, buvo antikinė filosofija (ypač lotyniškieji Platono ir Aristotelio darbų vertimai), ją iki atgimimo skleidusi scholastinė komentarų tradicija, antikinė medicina (ypač Galeno darbai), Romos teisė ir krikščioniškoji literatūra (Senasis Testamentas ir Bažnyčios Tėvų, ypač šv. Tomo Akviniečio, šv. Augustino, raštai).

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti, kaip Platono ir Aristotelio filosofijos recepcija formavo požiūrį į moteris ankstyvųjų Naujųjų laikų LDK ir Vakarų Europos intelektualiniame diskurse. Bus siekiama pateikti filosofinio požiūrio į moteris sintezę, lyginant ir analizuojant Vakarų Europos, Lenkijos ir LDK šaltinius

⁶ Nors ji geriausiai žinoma kaip dialogų *Moterų teisingumas* (*Giustizia delle donne*, 1600) ir *Moterų nuopelnai* (*Il merito delle donne*, 1600) autorė, Moderata Fonte taip pat rašė riterių romanus ir poeziją. Daugiau ir išsamesnės informacijos žr. Caroline Castiglione, Merry Wiesner-Hanks, „Why Political Theory Is Women’s Work: How Moderata Fonte Reclaimed Liberty for Women inside and Outside Marriage“, in: *Challenging Women’s Agency and Activism in Early Modernity*, vol. 13, Amsterdam University Press, 2021, p. 141–162.

⁷ Geriausiai žinomas dėl veikalo *Apie krikščionės moters mokymą* (*De Institutione Feminae Christianae*, 1523), dedikuoto Anglijos karalienei Kotrynai Aragonietei. Daugiau ir išsamesnės informacijos žr. Lorenzo Casini, „Juan Luis Vives [Joannes Ludovicus Vives]“, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (<https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/vives/>).

⁸ Rebecca Wilkin, „The Querelle des femmes“, in: M. Moriarty, J. Jennings (eds.), *The Cambridge History of French Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p. 190–197.

bei, kur tinkama, pabrėžiant šaltinio išskirtinumą. Čia aptariami šaltiniai apsiriboja filosofiniais traktatais, dialogais ir Aristotelio veikalų komentarais iš LDK bei Vakarų Europos, peržengusiais gimtosios kultūros ribas ir padariusiais įtaką didelės Europos dalies intelektualiniam diskursui, įskaitant LDK.

Šiame straipsnyje remiamasi Iano Macleano monografija⁹, kurioje Renesanso ir Baroko moterų padėtis aptariama iš teologinės, medicininės, moralinės ir politinės filosofijos bei teisinės perspektyvų. Svarbiausias Aristotelio veikalų vietas, kuriose minimos ir aptiriamos moterys, straipsnyje išsamiai nagrinėja Sarah Borden Sharkey¹⁰. Annos Becker studija buvo naudinga dėl platesnio konteksto, gaubiančio Aristotelio recepcijos klausimus: joje aptariami politiniai ir romėnų teisės klausimai, kuriuos italų Renesanso teoretikai dažnai siedavo su Antikos autorių tekstais¹¹. Prudence Allen monografijų serijos *The Concept of Woman* antrame tome *The Early Humanist Reformation, 1250–1500* pabrėžiama aristotelizmo reikšmė Renesanso mąstymui apie moters padėtį visuomenėje ir šeimoje¹².

Lietuvoje ankstyvųjų Naujųjų laikų moterų studijos prasidėjo gana vėlai, XX a. 8-ajame dešimtmetyje. Krypties pradininkais tapo istorijos tyrinėtojai; daugiausia dėmesio jie skyrė moters padėčiai LDK teisiniuose statutuose ir ekonominei sričiai¹³. Šiuose tyrimuose remtasi Lietuvos Statutais, įvairiais kitais istoriniais dokumentais, dvarų ir namų inventoriumi, tačiau nesiplėsta

⁹ Ian Maclean, *The Renaissance Notion of Woman: A Study in the Fortunes of Scholasticism and Medical Science in European Intellectual Life*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

¹⁰ Sarah Borden Sharkey, „Why Aristotle Was Not a Feminist“, in: *An Aristotelian Feminism*, Cham: Springer International Publishing, 2016.

¹¹ Anna Becker, *Gendering the Renaissance Commonwealth*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

¹² Prudence Allen, *The Concept of Woman*, Grand Rapids, Mich.: W.B. Eerdmans Pub., 1997–2016.

¹³ Irena Valikonytė, Stanislovas Lazutka, „Privilegiuoto luomo moters (motinos, žmonos, dukters, sesers) turtinė padėtis pagal I Lietuvos Statutą“, in: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*, 1976, t. 16 (2), p. 74–103; Irena Valikonytė, „Našlės vainikinė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a.: norma ir realybė“, in: *1566 m. Antrasis Lietuvos Statutas, Respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*, Vilnius, 1993, p. 82–90; Eadem, „Ar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. moteris buvo pilietė?“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 1994, Nr. 2, p. 62–73; Eadem, „Lietuvos bajorių teisė laisvai ištekti: realybė ar fikcija?“, in: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. Zigmantas Kiaupa, Artūras Mickevičius, Jolita Sarcevičienė, Vilnius, 1997, p. 147–157; Jolanta Karpavičienė, *Moteris Vilniuje ir Kaune XV a. pirmojoje pusėje. Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*, Vilnius: Versus aureus, 2005.

į tai, ką vadintume kultūriniais ar filosofiniais klausimais. Minėtina Raimondos Ragauskienės rašyta mokslinė Barboros Radvilaitės biografija, kurioje ne tik aptariamas Barboros asmuo ir biografijos faktai, bet ir trumpai pristatoma moterų padėtis XVI a. visuomenėje. Ragauskienė daro išvadą, kad LDK moterų padėtis bendrai buvo laisvesnė nei Vakarų Europoje ir net Lenkijoje: Lietuvos Statute buvo įrašyti moterims palankūs įstatymai, galbūt ateinantys dar iš ikirikščioniškos paprotinės teisės¹⁴. Vis dėlto pripažįstama, kad nors įstatyminė padėtis buvo geresnė, ne visada pavykdavo ja iš tiesų pasinaudoti¹⁵. Net turėdamos teisę laisvai disponuoti savo turtu, pačios bylinėtis teismuose, surašyti testamentą, atlikti žemės tarnybą, laisvai ištekėti, daugelis LDK bajorių vis tiek iš esmės atlikdavo dukters, žmonos, motinos, našlės vaidmenis¹⁶.

XVI a. antroje pusėje LDK randasi daugiau visuomeninių moterų vaidmenų: jos gali tapti reformatoremis, aktyviai veikti bažnyčioje, būti mecenatėmis, funduoti bažnyčias, remti mokslo įstaigas, rūpintis leidyba¹⁷. Iki šiol vienu iš nedaugelio Lietuvoje atliktų tyrimų, skirtų ankstyvųjų Naujųjų laikų moterų kultūrinei istorijai, lieka Jolitos Sarcevičienės šaltinių publikacija su studija *Lietuvos didikės proginėje literatūroje*¹⁸. Joje pristatomas idealios moters modelis, pagal kurį buvo ugdomos ir kurio laikėsi kilmingos atitinkamų epochų moterys. Tiriama daugiausiai lenkiški epitalamijai, elegijos ir laidotuvių kalbos – iš jų mokslininkė išgrynina šaltiniuose iškeliamas aukštai kilmei pritinkančias moteriškas dorybes (kuklumas, pamaldumas, darbštumas, rūpestingumas ir t. t.), aptaria idealius sutuoktinių santykius, motinos vaidmenį auklėjant vaikus, namų ponios vaidmenį dvaro gyvenime, moterų dievotumo išraiškas ir moteriškąją *ars moriendi*.

Kol kas neturime tyrimų, kur būtų analizuojama ankstyvųjų Naujųjų laikų platonizmo ir aristotelizmo sąsaja su moterų Lietuvoje klausimu. Kai kurie šiame straipsnyje minimi autoriai būna aptariami kituose kontekstuose – pavyzdžiui, Aronas Aleksandras Olizarovijus neretai pristatomas kaip teisės profesorius, nagrinėjamas jo politinės pažiūros¹⁹.

¹⁴ Raimonda Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Aidai, 1999, p. 33–35.

¹⁵ *Ibid.*, p. 34.

¹⁶ *Ibid.*, p. 33.

¹⁷ *Ibid.*, p. 35–36.

¹⁸ Jolita Sarcevičienė, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaizdžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005.

¹⁹ Jevgenij Machovenko, Mindaugas Maksimaitis, *Vilniaus universiteto Teisės fakultetas 1641–2007 metais; Vilniaus universitetas. Teisės fakultetas. Teisės teorijos ir istorijos katedra*,

Kaimyninėje Lenkijoje taip pat labiausiai koncentruojamasi į vietinius autorius, todėl daugiausia literatūros rastume apie Luko Gurnickio²⁰, šiek tiek – apie Baltramiejaus Kekermano²¹, labai nedaug – apie Olizarovijaus filosofiją²². Moterų klausimas kalbant apie šiuos mąstytojus nagrinėjamas retai, tačiau pavyzdžių esama: štai Anna Maciejewska tiria moterų ir humoro santykį Gurnickio *Lenkų dvariškyje*²³, Iwona Nowakowska pagal Platono dorybių sampratą analizuoja įvairias „patarimų“ knygas, tarp jų ir *Lenkų dvariškį*²⁴, Hanna Dziechcińska nagrinėja moterų padėtį šiame dialoge, lygina ją su šio veikalo pirmtakų (Castiglionės ir Luiso de Miláno *Dvariškiais*) išsakytomis pozicijomis²⁵ (pastarasis straipsnis buvo itin naudingas rašant apie platonizmą).

Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008; Bronius Genzelis, „Politinės ir socialinės koncepcijos Vilniaus universitete“, in: Bronius Genzelis, *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 72–86; Romanas Plečkaitis, „Teisės filosofija senajame Vilniaus universitete“, in: *Problemos*, 2001, t. 60, p. 90–103; Idem, „Filosofija Vilniaus universitete 1579–1773 m.“, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai: kolektyvinė monografija*, red. Alfredas Bumblauskas et al., Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009; Idem, „Teisė Vilniaus universitete 1579–1773 m.“, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai: kolektyvinė monografija*; Mečislovas Jučas, „Baudžios kritika Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje: trumpai apie senojo Vilniaus universiteto švietėjus ir jų veiklą“, in: Mečislovas Jučas, *Senoji Lietuva: istorijos aktualijos*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2014.

²⁰ Marta Wojtkowska-Maksymik, „Platonic and Neo-Platonic Inspiration behind the Debate on the State in Dworzanin polski by Łukasz Górnicki and De Optimo Senatore by Wawrzyniec Gościński“, in: *Polish culture in the Renaissance: studies in the arts, humanism and political thought*, ed. by Danilo Facca, Valentina Lepri, Firenze: Firenze University Press, 2013; Eadem, *Gentiluomo cortigiano i dworzanin polski. Dyskusja o doskonałości człowieka i jej humanistyczne źródła w Il Libro del Cortigiano Baldassarra Castiglione i w Dworzaninie polskim Łukasza Górnickiego*, Warszawa: Wydawnictwo IBL, 2007.

²¹ Danilo Facca, „Poland observed by Aristotle. Some remarks on the political Aristotelianism of Bartholomaeus Keckermann and Sebastian Petrycy“, in: *Polish culture in the Renaissance: studies in the arts, humanism and political thought*; Idem, *Bartłomiej Keckermann i filozofia*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 2005.

²² Stanisław Pyszka, „II diritto alia libertà personale e alia cittadinanza dei contadini polacchi e lituani in Aron Aleksander Olizarowski (1610–1659)“, in: *Forum philosophicum*, 2002, vol. 7, p. 205–233.

²³ Anna Maciejewska, „Czy Łukasz Górnicki w Dworzaninie Polski i Baldassare Castiglione w Il Libro del Cortegiano uważali, że kobiety nie mają poczucia humoru?“, in: *Meluzyna. Dawna Literatura i Kultura*, 2021, vol. 1 (14).

²⁴ Iwona Nowakowska, „‘Cnota mój kompas...’ Odwołania do cnót platońskich w staropolskich wzorach osobowych“, in: *Konteksty Kultury*, 2016, vol. 13 (1), p. 1–19.

²⁵ Hanna Dziechcińska, „Kobieta w ‘Dworzaninie’ Baldassare’a Castiglione, Luisa Milana, Łukasza Górnickiego“, in: *Pamiętnik Literacki*, 2000, vol. 91 (3).

Iš pradžių reikia pabrėžti, kad Platono ir Aristotelio požiūriai į moteris straipsnyje priešinami dėl to, kad Renesanso ir Baroko filosofai dažnai laikydavo juos priešingų pažiūrų mąstytojais. Vienas iš pavyzdžių – nesutampanti filosofijos krypčių hierarchija. Macleanas rašo, kad „ekonomiką“ (*res familiaris*, namų ūkio ir šeimos santykių sritį) ir politiką Platonas laiko ta pačia filosofijos šaka, tik skirtingo masto, o Aristotelis pirmenybę teikia „ekonomikai“, nes namų ūkis turėjęs atsirasti anksčiau nei valstybė ir esąs arčiau gamtos²⁶. Moterų klausimu Aristotelis plačiai laikytas konservatyvesniu, kaip matysime, kalbančiu apie moters defektyvumą ir silpnumą, palyginti su vyru.

Užtat dažnai minimos Platono raštų vietos, kur jis palankiai vertina moteris ir net mato jas užimant tokią pačią visuomeninę padėtį kaip vyrų. Pavyzdžiui, penktoje *Valstybės* knygoje Sokratas teigia, kad tobuloje valstybėje filosofų luomo vyrai ir moterys gautų tokį patį išsilavinimą ir dirbtų tokius pačius darbus. Anot jo, moters sielą, kaip ir vyro, gali valdyti svarstantis, narsus arba geidžiantis pradas. *Istatymų* septintoje ir aštuntoje knygose pašnekovai siūlo visus Magnėsijos vaikus, nepriklausomai nuo lyties, mokyti Mūzų menų ir gimnastikos. Dialoge *Menonas* Sokratas prieštarauja Menono minčiai, kad įvairių žmonių grupių dorybės skirtingos (vyrams skirta rūpintis viešaisiais reikalais, padėti draugams, kenkti priešams, moterims – rūpintis namais ir turtu, paklusti vyrui). Anot Sokrato, dorybė gali įgyti įvairius pavidalus, savybes, tačiau ji visiems žmonėms viena.

Nenuostabu, kad palankiausiai į moteris žvelgiama iš Renesanso dvarų kultūros mus pasiekusioje literatūroje, dažnai įkvėptoje klasikinio platonizmo ir neostoicizmo idėjų. Vienas žymiausių tokių traktatų – Baldassarės Castiglionės veikalas *Dvariškis* (*Il cortegiano*, 1528), tačiau taip pat minėtini Nicholaso Fareto *Dorybingas žmogus* (*L'honete homme*, 1630), Marie de Gournay *Vyrų ir moterų lygybė* (*Égalité des hommes et des femmes*, 1622) ir *Damų nusiskundimas* (*Grief des dames*, 1626), daug ankstyvesni de Pisan traktatai, kuriuos laikytume minėtųjų pirmtakais. Šie mąstytojai dažnai atmeta aristotelizmo argumentus dėl moterų defektyvumo ir teigia, kad moteris ir vyrai vienodai apdovanoti dorybe, todėl jie turėtų praktikuoti daugiau ar mažiau vienodas

²⁶ Ian Maclean, *op. cit.*, p. 48.

dorybes²⁷. Kai kada teigiama, kad moters vaidmuo namie ir visuomenėje pri-meta jai tam tikras dorybes (kuklumą, tylumą), nebūtinai vyrui, ir atleidžia nuo kai kurių vyrams būdingų dorybių (drąsos, iškalbos). Taigi moteris šiuo atveju nėra vyro pavaldinė, tačiau ji neturi ir galimybės praktikuoti „herojiš-kujų“ vertybių – drąsos, šaunumo, dosnumo.

Castiglionė taip pat tvirtina, kad moterys gali pasiekti dorybės aukštumas, kaip ir vyrai, tačiau neatmeta socialinių konvencijų, sykiu ir pripažįstančių moterų bei vyrų skirtingumą, ir suvaržančių moteris teisiniu bei santuokiniu pavaldumu. Trečioje *Dvariškio* knygoje pristatyta dvaro dama privalo turėti visus įgūdžius, kurių gali prireikti norint palaikyti malonų pokalbį kultūringoje kompanijoje. Namų šeimininkei pritinkantį tylumą ir privačią, apribotą būtį keičia viešas, dominuojantis vaidmuo, nesusaistytas tik su vienu vyru. Nors perspėjama apie moterų polinkį į tuštybę ir prabangą, dvaro dama turi vilkėti puošniai; ji taip pat turi vertinti gerą maistą, muziką, mėgti šokti (moterys esą linkusios pasiduoti julsėms).

Netrukus Castiglionės veikalą Abiejų Tautų Respublikos skaitytojams pritaikė Lukas Gurnickis – jis išleido *Lenkų dvariškį* (*Dworzanin polski*, 1566). Tai nebuvo tikslus vertimas, greičiau originalo perpasakojimas ir adaptacija, mat į Gurnickio veikalą pakliuvo ne visi originalo pasakojimai, pridėta savų intarpų. Bene didžiausias ir greičiausiai pastebimas skirtumas tas, kad *Lenkų dvariškio* pokalbyje nedalyvauja moterys, tik vyrai. Kaip rašo Maciejewska, originalų pokalbį Gurnickis iš pasaulietinio valdovo dvaro perkėlė į vyskupo dvarą, kur moterų nėra ir negali būti²⁸. Šis sąmoningas sprendimas leido išvengti moterų dalyvavi-mo lenkiškojoje pokalbio versijoje. Kūrinio įžangoje Gurnickis rašo: „Pastarąsias įtraukti į lenkišką dialogą man atrodė nederama, nes mūsų lenkės ir ne tokios mokytos kaip italės, ir jų ausys negalėtų pakęsti kai kurių tenykščių dalykų.“²⁹

Iš tiesų tuo metu lenkų didikės negalėjo įgyti gero humanistinio išsilavi-nimo. Nors Renesanse jau imta mokyti mergaites namuose ir mokyklose, jų ugdymas nebuvo tokio aukšto lygio kaip Italijoje³⁰. Kaip rašo Dziechcińska,

²⁷ *Ibid.*, p. 55–56.

²⁸ Anna Maciejewska, *op. cit.*, p. 20.

²⁹ Lukas Gurnickis, *Lenkų dvariškis*, vertė Eglė Patiejūnienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 4.

³⁰ Maria Bogucka, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa: Wydawnictwo Trio., 1998, p. 200.

kilmingos lenkės negalėjo skaityti, kol Reformacija į jų rankas neįdėjo pirmosios knygos – Katekizmo³¹. Taigi Castiglionės rūmų dama buvo nežinomas reiškinys visuomenėje, į kurią kreipėsi Gurnickis. Negana to, pastabą apie Lenkijos didikių išsilavinimą tekste lydi tvirtinimas, kad būtina kontroliuoti moterų moralę, apsaugoti jas nuo tam tikrų temų. Anot kūrinio įvado, kalbos apie meilę, moterų bei vyrų prigimtį, lytinius santykius svetimos ne tik lenkų moterų, bet ir vyrų ausims³².

Kaip ir Castiglionė, trečioje savo veikalo knygoje Gurnickis aptarė, kokia turėtų būti moteris. Čia pagrindiniais moterų gynėjais tampa Andžejus Kostka (Andrzej Kostka) ir Aleksandras Vapovskis (Aleksander Wapowski), o oponentais – Stanislavas Bojanovskis (Stanisław Bojanowski) ir Janas Deršniakas (Jan Derśniak). Vis dėlto, kaip teigia Eglė Patiejūnienė, „esminės takoskyros Gurnickio knygoje brėžiamos ne tarp moterų gerbėjų ir niekintojų, bet tarp lenkų visuomenės grupių, turinčių vienokią ar kitokią požiūrį į italų renesansinės kultūros įtaką to meto Lenkijos kultūrai“³³. „Italofilų“ Kostkos ir Vapovskio siūlomas rūmų damos (kaip, beje, ir dvariškio) portretas, be abejo, yra tik siekiamybė, o ne tikslus to meto lenkių (ir lietuvių) vaizdas³⁴.

Kostkos nuomone, „ir jų [t. y. moterų] dorybė, ir jų gerosios savybės yra nė kiek ne menkesnės už vyrų savybes“³⁵. Tačiau jis čia pat pabrėžia lyčių skirtingumą ar net hierarchiją, teigia, kad „tokių tobulumo aukštumų“, į kokias jie iškelė vyriškios lyties dvariškį, moterys kažin ar pasiektų, – moteris tobula savaip. Castiglionė „atleidžia“ damas nuo vyriškųjų dorybių, o Gurnickis įpareigoja savašias damas būti „delikačias“, nepasirodyti vyriškai tvirtas³⁶. Kitaip nei vyrui, joms reikia saugotis žalingų gandų apie save, nes jos negalinčios atsikirsti kitiems ir apsiginti³⁷. Kaip ir dvariškis, dama turi būti maloni, gero charakterio ir mokėti pelnyti visų palankumą³⁸. Ji turinti skaityti, mokėti muzikuoti (bet ne per daug) ir apskritai žinoti tuos pačius dalykus kaip ir vyras, tik nedemonstruoti išsilavinimo.

³¹ Hanna Dziechcińska, *op. cit.*, p. 73.

³² Lukas Gurnickis, *op. cit.*, p. 6–7.

³³ Eglė Patiejūnienė, „Dvariškio knyga apie dvariškį“, in: Lukas Gurnickis, *op. cit.*, p. xxix.

³⁴ Rafał Lowenfeld, *Lukasz Górnicki, jego życie i dzieła: przyczynek do dziejów humanizmu w Polsce*, Warszawa: nakł. Redakcyi „Wędrowca“ M. Arcta, 1884, p. 95.

³⁵ Lukas Gurnickis, *op. cit.*, p. 180.

³⁶ *Ibid.*, p. 187.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.*

Kostka įdomiai lygina šiaip „padorias moteris“ ir dvaro damas. Anot jo, ir vienoms, ir kitoms „privaloma santuokinė ištikimybė, gėdos jausmas, gerumas, nuovokumas, tvarkingumas, mokėjimas tvarkytis namuose, vaikelius (jeigu jų duos Viešpats Dievas) kreipti į gera, tausoti savo sutuoktinio pajamas ir dar daug visko, ką sunku ir išvardinti“³⁹. Tačiau dvaro damai dar pavedamas „pašaukimas“ maloniai bendrauti ir, atsižvelgiant į situaciją, „užimti bet ką, kas tik norėtų su ja pabendrauti“⁴⁰. Jai būdingą išmintį, kilniaširdiškumą, santūrumą Bojanovskis vėliau kritikuoja kaip nereikalingą moteriai, kuriai užtenka ir namus prižiūrėti⁴¹. Kostka aiškina šias dorybes kaip suteikiančias tobulumo jo „kūriniui“, kad „ji pasiektų tą palaimą, kurios pagrindas yra padorus gyvenimas“⁴².

Gal būtent dėl oponentų argumentų panašumo į Aristotelio filosofijoje išryškėjančias pažiūras į moteris ir jų vietą šeimoje bei visuomenėje viso dialogo tema pasisuka nuo siauro reiškinių – dvaro damos – apibrėžimo prie bendros diskusijos apie moterų prigimtį. Bojanovskis pateikia pagrindinius aristotelininkų ir liaudiškus argumentus, nukreiptus prieš moteris, – pavyzdžiui, kad moterys yra netobulas gamtos kūrinys⁴³, kad pačios pripažįsta vyrų viršenybę, nes norėtų būti vyrais⁴⁴, kad dėl levos nuodėmės jos pasmerktos subordinacijai ir atgailai⁴⁵, kad jos baikštesnės ir silpnesnės nei vyrai⁴⁶. Į visus šiuos argumentus Kostka randa atsakymų, ginančių moterų prigimtį, tačiau jie vis tiek apriboja jų padėtį šeimoje ir visuomenėje, ir to negali atsverti net daugybė taip stropiai vardijamų istorinių ir mitinių „gerųjų“ moterų pavyzdžių. Pavyzdžiui, moterys taip ir nėra išlaisvinamos iš už šeimos ribų: jų kaip tobulo gamtos kūrinio statusą įrodo naudingumas šeimai auginant mažus vaikus (paaugusius reikia perduoti auklėti tėvui), prižiūrint senus tėvus, rūpinantis vyrų sukauptu turtu⁴⁷. Pripažįstama lyčių nelygybė realiame pasaulyje: moterys norėtų būti vyrais ne dėl to, kad jie tobuli, o tik dėl to, kad jos,

³⁹ *Ibid.*, p. 188.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ *Ibid.*, p. 190.

⁴² *Ibid.*, p. 192.

⁴³ *Ibid.*, p. 193.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 196.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 197.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 196 ff.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 194 ff.

matydamos viršesnę jų padėtį visuomenėje ir šeimoje, trokšta tokios pat laisvės⁴⁸. Mintis, kad silpnesni moterų kūnai lemia didesnę išmintį ir protingumą, čia pat nublanksta prieš pasiūlymą, kad šis pranašumas turėtų būti pasitelkiamas (tik) numatant pavojų auginant vaikus⁴⁹.

Palyginus Castiglionės ir Gurnickio veikalus puikiai išryškėja jų požiūrio į moteris panašumai ir skirtumai, atveriantys tiek renesansinės Italijos, tiek Abiejų Tautų Respublikos kultūrinį kontekstą. Castiglionė siūlo idealizuotą rūmų damos portretą, kur moteris prilygsta vyrui išsilavinimu ir dorybėmis, tačiau lieka priklausoma nuo socialinių konvencijų. Anot jo, rūmų dama yra aktyvi visuomenės narė, tačiau jos vaidmuo vis dar apsiriboja elegancija ir maloniu bendravimu, ir visa tai įtvirtina ją kaip estetinį, o ne visuomeninį autoritetą. Gurnickio adaptacija rodo stipresnį konservatyvumą, būdingą Lenkijos bajorijos kultūrai. *Lenkų dvariškio* moterys nedalyvauja dialoge. Šis sprendimas ne tik primena apie ribotas to meto lenkių galimybes įgyti išsilavinimą, bet ir stiprina lyčių hierarchiją, situaciją, kai moterys neturi galimybės aktyviai dalyvauti intelektualiniame gyvenime. Ir vis dėlto trečioje Gurnickio knygoje aptariamos moters dorybės vis dar iš dalies remiasi Castiglionės idealu. Nors moteris abiejuose tekstuose suvokiama kaip dorovės ir gerų manierų puoselėtoja, Gurnickis ją sieja veikiau su namų šeimininkės ir motinos pareigomis.

ARISTOTELIZMAS

Iš visų Antikos šaltinių apie moteris bene svarbiausiu ir labiausiai paplitusiu galima laikyti Aristotelio filosofiją (įskaitant pseudoaristoteliškąją *Ekonomiką*). Dauguma Renesanso moteriškojo diskurso bendrųjų vietų atkeliavo iš Aristotelio etinių ir politinių veikalų vertimų į lotynų kalbą, kaip ir žodynas, vartojamas kalbant apie lytį: rūšis (lot. *species*), forma (lot. *forma*), materija (lot. *materia*), dorybė (lot. *virtus*), išmintingumas (lot. *prudentia*), valia (lot. *voluntas*) ir taip toliau. Aristotelio *Nikomacho etika* dar Renesanso pradžioje buvo gerai įsitvirtinusi universitetų studijų programose kaip vienas

⁴⁸ *Ibid.*, p. 196.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 194.

pagrindinių etinės filosofijos tekstų. Susidomėjimą Aristotelium kūrė kultūriniai pokyčiai: Europos humanistai susidomi senąja graikų kalba, Aldas Manucijus išleidžia pirmąjį graikiškąjį Aristotelio veikalų leidimą (1495–1498), Antikos literatūra verčiama į įvairias vietines kalbas, iš užmaršties išnyra naujai atrasti Aristotelio tekstai (ypač jam priskiriamos *Ekonomikos* trečioji knyga). Humanistams tenka permąstyti senovės išmintį, pritaikyti ją tuometiniam krikščioniškajam diskursui ir, svarbiausia, per spaudą paskleisti ją populiariai ir mokslinei auditorijai. Dėl šių procesų ir to, kad Aristotelis, kaip ir daugelis kitų Antikos filosofų, neskiria daug dėmesio lyčiai, daugelis Renesanso filosofijos nuostatų apie moteris kilo veikiau iš kertinių Antikos tekstų interpretacijos ir ekstrapoliacijos, o ne tiesiai iš Antikos.

Patys Ankstyvųjų modernųjų laikų filosofai išskyrė dvi viena kitai prieštaraujančias filosofines stovyklas moterų klausimu – panašiai kaip ir dabartiniai tyrėjai. Ėmęsis aptarti vedusio vyro pareigas, Olizarovijus pirmiausia apsistoja ties valdžios klausimu:

Dėl vyro valdžios žmonai autoriai nesutaria. Mat vieni mano ją prilygstant karaliaus [valdžiai], pripažindami, kad žmonoms vyrai turi tokią pačią galią, kaip valdovai pavaldiniams; [...]. O kiti teigia moteris nuo vyrų priklausant tik pilietiškai.⁵⁰

Karališkosios valdžios šalininkai, anot Olizarovijaus, remiasi Šventuoju Raštu (Pr 3, 16), o pilietiškosios valdžios – Aristotelium, teigiusiu, kad karališkai yra valdomi vaikai, o pilietiškai – žmona (*Politika* 1259a-b). Save Olizarovijus tvirtai priskiria aristotelininkams ir rašo, kad „moterys tokiai valdžiai paklūsta savo noru“, nes santuokoje draugystė vyrą ir žmoną daro lygius⁵¹. Ten pat Olizarovijus įžvelgia ir tokio skirstymo reliatyvumą, grįstą vieninteliu žodžiu – „valdymas“ (lot. *dominium*), kurį galima aiškinti ir kaip absoliučią valdžią, ir kaip konkrečiai neįvardytą valdžios rūšį. Deja, Olizarovijus taip ir nenurodo, kokius autorius laikytų karališkosios valdžios šalininkais, bet galime spėti, kad veikiausiai omenyje turi tokius argumentus ar veikalus kaip

⁵⁰ Aronas Aleksandras Olizarovijus, *Apie politinę žmonių sąjungą*, vertė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Aidai, 2003, p. 152–153: *De imperio viri in uxorem non conveniunt scriptores. Alii enim existimant illud esse regium, qui etiam eandem potestatem, viris in uxores, quam regibus in subditos, concedunt: [...] Alii vero tantum civiliter foeminas subjacere viris contendunt.*

⁵¹ *Ibid.*, p. 152–153: *Voluntarie tali se imperio subjiciant foeminae.*

šiek tiek vėlesnė garsioji satyrinė Valenso Acidalijaus *Disputatio nova contra mulieres, qua probatur eas homines non esse* (1195 [!; i. e. apie 1660]), kurioje parodijuojami įvairūs Biblijos iškraipymai⁵².

Anot Macleano, vadovaujantis konservatyviuoju požiūriu⁵³ (remiantis analogija su karališkąja vyro valdžia moteriai) teigiama, kad moterų dorybės *in genere* skiriasi nuo vyriškųjų ir dažnai būna joms priešingos ar bent jau papildančios. Tokią nuomonę grindžia teologijoje įtvirtintas moters pavaldumas vyrui ir nuostata, kad visuomenės santvarka bei papročiai kyla iš dieviškosios tvarkos ir iš esmės negali būti keičiami. Šiuo atveju, anot Becker, žmona suvokiama kaip besąlygiškai paklūstanti vyro valiai (lot. *imperium*)⁵⁴. Kad moters egzistencija negali būti apmąstoma už santuokos konteksto, lemia etikos ir medicinos mąstytojų požiūris į santuoką kaip į natūralią moteriškosios lyties būseną, aptinkamą net tarp gyvūnų, neturinčių racionaliojo prado ir laisvos valios⁵⁵. Taigi moteris neatsiejama nuo namų ūkio: ji gali būti ištekėjusi, susižadėjusi, kada nors ištekėsianti arba našlė, bet niekada atskiras individas. Konservatyviosios krypties mąstytojai dažnai pabrėžia, kad, anot Aristotelio, sutuoktinių pareigos (lot. *officia*) apibrėžiamos pagal skirtingą lyčių fiziologiją ir psichologiją. Vyrų, stipresni ir drąsesni, labiau tinka viešajam gyvenimui, lauko darbams, turtui, o fiziškai silpnesnė, atsargesnė moteris, neprilygstanti vyrui protu, savaime tampa vaikų prižiūrėtoja, namų ūkio tvarkytoja, vyro turto saugotoja (*Ekonomika* 1.3 [1343b 27ff]). Net kai aptariami garsių, išskirtinių moterų pavyzdžiai, nepatariama tiesiogiai jais vadovautis⁵⁶.

Dosnesnis požiūris į moterų dorybės klausimą remiasi „silpna“ moterų prigimtimi. Nors neneigiama, kad moterys, kaip ir vyrai, gali pasiekti dorybę,

⁵² Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas šio kūrinio egzempliorius (III 19977) įrištas ir su daugiau panašių kūrinių, pavyzdžiui, su vėlesniu Franzo Heinricho Höltho ir Johanno Casparo Waltzo *Quaestio foemina non est homo* (Wittenberg, 1672, VUB egzempliorius III 19976), taip pat su įvairiais Vakarų Europos filosofiniais ir teisiniais traktatais apie moteris.

⁵³ Ian Maclean, *op. cit.*, p. 56–57.

⁵⁴ Anna Becker, *op. cit.*, p. 179 ff.

⁵⁵ Jacques Lefevre d'Étaples, *Contenta Politicorum Libri Octo. Commentarij*, Parisiis: ex officina Simonis Colinaei, 1543, p. 13V; Bartholomäus Keckermann, *Synopsis Disciplinae Oeconomicae, Dispositionem Eius breviter adumbrans*, Hanoviae: Antonius, 1610, p. 9.

⁵⁶ Ian Maclean, *Woman Triumphant: Feminism in French Literature 1610–1652*, Oxford: Clarendon Press, 1977, p. 228–229.

pabrėžiama, kad jų dorybė turi būti realizuota skirtingomis pareigomis ar funkcijomis⁵⁷. Becker, į šeimos santykių temą žvelgdama iš teisinės pusės, papildo, kad šio požiūrio atstovai vyrą ir žmoną laiko dviem magistratais – aukštesniuoju ir žemesniuoju, o jų santykis yra iš esmės teisinis ir politinis, jį nusako įstatymai bei pareigos. Tai reiškia, kad žmona, nors ir turėdama paklusti vyrui, nėra neribotai jo valdoma⁵⁸. Čia minėtini daugelis straipsnyje aptariamų autorių:

Klemensas Timpleris (Clemens Timpler, 1563–1628), laikomas didelę įtaką filosofijai ir mokslui padariusios antrosios scholastikos pradininku⁵⁹; Baltramiejus Kekermanas (Bartholomäus Keckermann, apie 1572–1609), kalvinistų teologas, filosofas ir retorius, 1602–1608 m. Gdansko gimnazijos (*Gymnasium Dantiscanum*) rektorius. Sisteminiai jo veikalai buvo populiarūs šiaurės Europoje ir Anglijoje. Kekermano *Politikos disciplinos sistema* (*Systema disciplinae politicae*), įrišta kartu su šiame darbe minima *Ekonomikos disciplinos santrauka* (*Synopsis disciplinae oeconomicae*, Hanoviae: apud Guilielmum Antonium, 1607), šiandien saugoma Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje (toliau – VUB RSS; signatūra BAV 59.7.6), turi Vilniaus kolegijos bibliotekos signatūrą, liudijančią, kad knygas bibliotekai padovanojo LDK pakancleris Kazimieras Leonas Sapiega. *Politikos disciplinos sistema* taip pat turi Jono Karolio Chodkevičiaus bibliotekos signatūrą⁶⁰.

Hubertas van Giffenas (1534–1604), garsus olandų bei vokiečių filosofas ir teisininkas. Jo knyga *Aristotelio Politikos veikalo komentarai* (*Commentarii in Politicorum opus Aristotelis*, Francofurti: impensis Lazari Zetzneri Bibliopolae, 1608) taip pat saugoma VUB RSS (signatūra BAV 59.7.26), taip pat pakanclerio dovanota Vilniaus jėzuitų kolegijai.

⁵⁷ Idem, *The Renaissance Notion of Woman*, p. 56.

⁵⁸ Anna Becker, *op. cit.*, p. 216 ff.

⁵⁹ Joseph S. Freedman, Marco Sgarbi, „Timpler, Clemens: Born: 1563/1564, Stolpen (Meissen/Saxony)“, in: *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*, Springer International Publishing, 2022, p. 3263–3266.

⁶⁰ Plačiau apie Kekermano įtaką protestantiškajam pasauliui, ypač Anglijai ir Amerikos naujakuriams, taip pat ir įtaką gimtojoje Lenkijoje žr. Joseph S. Freedman, „The Career and Writings of Bartholomew Keckermann (d. 1609)“, in: *Proceedings, American Philosophical Society*, 1997, vol. 141 (3), p. 306.

Francesco'as Robortello'as (1516–1567) aristotelišką moterų defektyvumo argumentaciją derino su tuometinės medicinos įrodymais, įtraukė žymiojo Antikos gydytojo Galeno teorijas. Dėl griežto gramatinio, tekstologinio požiūrio į Antikos tekstus vadintas *canis grammaticus*, Robortello'as išgarsėjo visoje Europoje, parašė komentarus Aristotelio *Poetikai* (*In librum Aristotelis de arte poetica explicationes*, 1548), kuriais rėmėsi daugelis Renesanso bei Baroko poetų, atidžiai nagrinėjo bei komentavo ir kitus Aristotelio darbus, tarp jų *Politiką*.

Iš LDK autorių nedaugelis leidosi į tokias filosofines avantiūras kaip moterų klausimas. Pavyko aptikti du filosofus, bent kiek aptariančius šią temą:

Aronas Aleksandras Olizarovijus (Aaron Alexander Olizarowski, Olizarovius, 1610–1659) – jėzuitų teisininkas ir filosofas, 1644–1655 m. Vilniaus universiteto teisės profesorius. Nemažą veikalo *Apie politinę žmonių sąjungą* (*De politica hominum societate*, 1651), dedikuoto LDK pakancleriui Kazimierui Leonui Sapiegai, dalį jis skyrė vadinamajai „ekonomikai“ – praktinės filosofijos kryptį, susijusiai su namų ūkiu klausimais. Šioje mokslininkų mažai nagrinėjamoje dalyje, pavadintoje „Apie namus“, daug dėmesio skiriama moterims, jų veiklai bei vietai namų ūkyje.

Svarstymų apie moteris, nors itin mažai, randame ir kito veikalo ekonominėje dalyje – Vilniaus universiteto studento Michało Mniszeko daktaro disertacijoje *Visa filosofija* (*Universa philosophia*), apgintoje 1640 m. liepą. Disertacija parengta pagal profesoriaus Lukaszio Zaluskio (1604–1673) skaitytą filosofijos kursą. Joje labai trumpai aptariama ekonomika remiantis Aristotelio filosofija ir įvairiomis tuometinėmis nuostatomis, susijusiomis su moterimis ir namų ūkiu.

Siekiant detaliai aptarti aristotelizmo argumentus, verta pradėti nuo vyro ir moters santykių hierarchijos pagrindimo, paremto įvairiomis Aristotelio tekstų ekstrapoliacijomis. Kekermanas teigė, kad praktinės filosofijos pagrindas, pasak daugumos Antikos mokyklų, esąs išmintingumas (lot. *prudentia*), valdantis žmogaus valią (lot. *voluntas*) ir geismus (lot. *appetitus*; etikos sritis)

arba žmogaus santykį su kitais (ekonomikos ir politikos sritis)⁶¹. Anot Aristotelio, išmintingumas – tai valdančiųjų (lot. *imperans*) savybė: „Vienintelis išmintingumas valdančiajam priklauso. Mat atrodo, kad kitos [dorybės] turi būti bendros ir paklūstantiesiems, ir valdantiesiems. Mat tam, kas paklūsta, ne tiek išmintingumas, kiek tiktai gera nuomonė yra reikalinga.“⁶² Valdžia gali kilti iš papročio (kaip tironijoje arba monarchijoje) arba iš prigimties (kaip vyras vadovauja moteriai). Vyras, iš prigimties racionalesnis, ne toks priklausomas nuo emocijų, labiau tinka valdyti, turi daugiau išmintingumo nei moteris, iš prigimties linkusi paklusti: „Mat, iš vienos pusės, vyras yra puikesnis, iš kitos pusės, jam, puikesniam, valdžia duota prigimties; moteris, menkesnė ir prastesnė tiek siela, tiek kūnu, priversta paklusti.“⁶³

Reikia pabrėžti, kad kai kurie filosofai išmintingumo nelaikė išimtinai vyrų dorybe – jo esą turinčios ir moterys, tik mažiau. Pavyzdžiui Olizarovijus, aptardamas, į kokias būsimosios žmonos savybes reikėtų atkreipti dėmesį, „vertinčiausią moters kraitį“, išmintingumą mini pirmoje vietoje, o paskui prideda ir kitas tradiciškai moterims priskiriamas dorybes – ištikimybę (lot. *fides*), padorumą (lot. *verecundia*), skaistumą (lot. *castitas*) bei kuklumą (lot. *modestia*)⁶⁴.

Prigimtinių vyro pranašumą rodo ir gebėjimas priimti racionaliūs, pasvertus sprendimus – kitaip tariant, jo valia (lot. *consilium*, gr. τὸ βουλευτικόν). *Politikoje* (1260a 11) Aristotelis rašo: „Visuose juose glūdi sielos dalis, tačiau glūdi skirtingai, nes vergas iš viso neturi valios prado, moteriškasis pradas turi, tačiau neveiksmingą, ir vaikas turi, tačiau neišvystytą.“⁶⁵ Taigi tik vyras turi gerai išsivysčiusią ir funkcionuojančią valią; vyriškosios lyties vaikų valia taip pat ilgainiui pasiekia šitokią būseną.

⁶¹ Bartholomäus Keckermann, *Systema ethicae, tribus libris adornatum et publicis praelectionibus traditum in Gymnasio Dantiscano*, Hanoviae: apud Guilielmum Antonium, 1607, p. 1.

⁶² Hubert van Giffen, *Oberti Giphanii... Commentarii in Politicorum opus Aristotelis: post sat bene longam suppressionem, iam boni publici gratia primum in lucem editi...* impensis Lazari Zetzneri Bibliopolae, 1608, p. 514: *Sola prudentia imperantis est propria. Nam in eo, qui paret, non tam prudentia, quam bona duntaxat opinio est necessaria* (čia ir toliau vertimas straipsnio autorės, jei nenurodyta kitaip).

⁶³ *Ibid.*, p. 60: *Marem namque tum praestantiorum esse, tum ei ut praestantiori imperium esse attributum ab natura: foeminam, ut inferiorem et deteriolem tam anima quam corpore iussam, parere.*

⁶⁴ Aronas Aleksandras Olizarovijus, *op. cit.*, p. 112–113.

⁶⁵ Αριστοτέλης, *Politika*, vertė Mindaugas Strockis, Vilnius: Margi raštai, 2009.

Toks netobulumas lemia, kad moteris visuomet turi būti prižiūrima, valdoma, sukaustyta. Tam geriausiai tinka santuokos institutas. Remdamiesi Aristotelio raštais, Europos ir LDK filosofai mąstė, kad „vyro ir moters sąjunga pačios prigimties skirta ir neišvengiamai nustatyta ne tik žmonėms, bet ir gyvūnams; ir ne tik dėl prigimties, bet ir dėl naudos“⁶⁶. Tokios sąjungos tikslai (nuo svarbiausio): palikuonių auginimas, apsauga nuo „neleistinų“ geismų, pelno gavimas ir valdymas. Šių tikslų siekimas yra „ir tam tikra namų laimė, smarkiai priartinanti visuotinę laimę, nes pastarąją sudaro pavienių piliečių laimė“⁶⁷. Taigi moterų pasidavimas vyrų valdžiai yra ne tik asmeninės piliečių laimės garantas, bet ir visos valstybės stabilumo sąlyga.

Kyla klausimas, ar moteris, stokojanti ir išmintingumo, ir valios, gali turėti dorybę, ar jos moralė gali būti teisiama. Viena iš plačiai paplitusių idėjų yra „netobula dorybė“ (*Nikomacho etika* 1128b 10ff, 1150a 30ff, 1150b 15). Aptardamas lepumo ydą (lot. *mollities*, gr. *μαλακία*), Aristotelis kaip įgimto lepumo pavyzdį mini moteris. Interpretuodami šią vietą, Renesanso teoretikai teigia⁶⁸, kad lepumas, ištvėrmės trūkumas ne visada yra valingas pasirinkimas, todėl tai ne visada yra yda – greičiau natūrali moterų, senų žmonių ir šaltųjų kraštų gyventojų būseną. Lotynų kalboje populiarioji etimologija žodį *mulier* siejo su *mollities*, kaip liudija Laktancijus, veikale *De opificio Dei* (12.57–58) perteikdamas Varono mintį⁶⁹. Tad, anot Renesanso filosofų⁷⁰, moters dorybės

⁶⁶ Aronas Aleksandras Olizarovijus, *op. cit.*, p. 62–63: *Nam societas maris ac foeminae ab ipsa natura conciliatur, et necessitate constituitur, non inter homines tantum, sed etiam bestias; idque non naturae solum, sed utilitatis causa.*

⁶⁷ *Ibid.*, 62–63: *Et beatitudo quaedam domestica, conferens plurimum ad publicam felicitatem.*

⁶⁸ Clemens Timpler, Wilhelm Antonius, *Philosophiae Practicae Systema Methodicum: In Tres Partes Digestum: Pars Prima, Complectens Ethicam Generalem*, Libris IV: *Pertractatam Auctore Clemente Templero Stolpensi Misaico*, Hanoviae: Apud Guilielmum Antonium, 1608, 11.5, p. 194; Johannes Crellius, *Cirelli Ethica Aristotelica Ad Sacrarum Literarum Normam Emendata. Ejusdem Ethica Christiana Seu Explicatio Virtutum Et Vitiorum Quorum in Sacris Literis Fit Mentio Etc.*, Amsterdam: per Eugenium Philalethem, 1681, 11.26, p. 191; Bartholomäus Keckermann, *Systema ethicae*, p. 342.

⁶⁹ Béatrice Bakhouché, Sabine Luciani, *De Opificio Dei = La Création De Dieu*, Turnhout: Brepols, 2009: *Item mulier (ut Varro interpretatur) a mollitie, immutata et detracta littera, velut mollier* („Taip pat [žodis] „moteris“ (*mulier*), kaip aiškina Varonas, [kilęs] nuo „lepumo“ (*mollitie*), pakeitus ir numetus [po] raidę, tarsi „lepesnė“ (*mollier*)“).

⁷⁰ Bartholomäus Keckermann, *op. cit.*, p. 309 ff; Hubert van Giffen, *Oberti Giphanii Commentarii in Decem Libros Ethicorum Aristotelis Ad Nicomachum*, Francofurti: Zetzner, 1608, p. 325–329.

continentia, verecundia, tolerantia (susilaikymas, drovumas, kantrumas) yra netobulos, Aristotelio laikomos „labiau jausmais negu charakterio ypatybėmis“ (*Nikomacho etika* 1128b 10). Nenuostabu, kad moteriai taip pat priskiriamos skaistumo, drovumo bei pakantumo dorybės (ne tik Aristotelio, bet ir stoikų)⁷¹ – visos jos, kaip ir pati moteris, yra pasyvios. Atrodytų, lyg moteris, tokia netobula ir pasyvi, net nepriklauso Aristotelio moralinei visatai.

Robortello'as aristotelišką moterų defektyvumo argumentaciją derino su tuometinės medicinos įrodymais, įtraukė ir žymiojo Antikos gydytojo Galeno teorijas. Atrodo, jis laikėsi tuo metu populiaraus požiūrio – rašė, kad „žmonės tampa geri arba iš prigimties, arba per įpročius, arba per auklėjimą“⁷². Remdamasis Aristotelio ir Platono nuomone, Robortello'as tęsia, kad prigimtis (lot. *natura*) priklauso ne nuo mūsų, o nuo Dievo. Kadangi ji tokia galinga, lavinimo poveikis gali būti labai ribotas. Perfrazuodamas garsųjį Antikos mediką Galeną, Robortello'as teigia, „kad sielos papročiai seka kūno būklę“⁷³. Šiame kontekste *habitus corporis* laikytina fiziologine prigimtimi, kurios supratimas Renesanso laikais vis dar buvo paremtas galeniškąja keturių kūno skysčių sistema. Jei fiziologija tiek lemia žmogaus dorybę, tuomet moteris patenka į itin keblią padėtį, nes jų kūno skysčių balansas natūraliai jas daro imlesnes ydoms, nevalingas ir lengvai pažeidžiamas. Dar Francesco'as Filelfo'as (1398–1481) rašė, kad moteris, būdamos nepastovios, ne tik neturi savo valios, bet net ir nėra „nei sveikos nuovokos, nei viso proto“⁷⁴, tad negali būti laikomos moraliomis būtybėmis.

Silpnesnė moters prigimtis lemia, kad „natūrali“ jos būtis yra santuoka, kai ji turi paklusti savo vyro valiai: „Žmona savo valią palenkia vyro valiai ir įsakymui ir visuose sąžinės reikaluose laikosi jo patarimo.“⁷⁵ Tokia nuomonė būdinga ne tik protestantiškajai aplinkai, bet ir daugeliui katalikų mąstytojų.

⁷¹ Epictetus, *Enchiridion*, LXII; Seneca, *Epistolae*, XCV.

⁷² Francesco Filelfo, Francesco Robortello, Jacob Mantino, Averroës, *Francisci Philelphi De morali disciplina libri quinque. Averrois Paraphrasis in libros De Republica] Platonis. Francisci Robortelli in libros politicos Aristotelis disputatio*, Venetijis: Apud Gualterum Scottum, 1552, p. 175: *Boni homines fiunt aut natura, aut consuetudine, aut doctrina.*

⁷³ *Ibid.*: *Animi mores sequi corporis habitudinem.*

⁷⁴ *Ibid.*, p. 41: *Et sensus, et mentis compotes.*

⁷⁵ Bartholomäus Keckermann, *Synopsis Disciplinæ Oeconomicae*, p. 243: *Uxor voluntatem suam subiiciat voluntati et imperio mariti, atque in omnibus rebus honestis eius consilio obsequatur.*

Panašiai disertacijoje rašo ir Mniszekas, apibendrindamas paties Aristotelio mintis apie šeiminius santykius: „Tarp valstybės ir šeimos esama tokio panašumo. Būtent tėvo valdžia lyginama su karališkąja, monarchine, santuokinė – su pilietine valdžia.“⁷⁶ Olizarovijus apie moterų santuokines pareigas rašo taip: „Moteris ne tik vyro valią, bet ir jo norus turi laikyti savo gyvenimo įstatymu, jai skirtu Dievo ir labai naudingu.“⁷⁷ Santuokoje moteris gali praktikuoti dorybę kaip ir vyras, jei tik pritaiko ją prie savo socialinių funkcijų (visų pirma – būti žmona ir motina) bei prigimties. Ten, kur valdžia vyro, moters dorybė pasireiškia paklusnumu, kur iškalba vyro, moters dorybė – tyla. Olizarovijus mini vyrams bei moterims būdingas savybes: „Nes moterims dėl baikštumo labiau tinka rūpintis namų reikalais, vyrams dėl drąsos – narsa ir viešaisiais reikalais. Moterys pasižymi didesne meile ir kantrybe auginant vaikus, vyrai – išmintimi juos auklėjant.“⁷⁸

Vis dėlto svarbu pabrėžti, kad, retai duodami moteriai galimybę pasiekti tokias pačias dorybes kaip vyrai, filosofai suteikia jai teisę būti savo vyro *socia*, o ne pavaldine. Becker⁷⁹, aptardama Renesanso šeiminių santykių sąsajas su teise ir filosofija, kaip tokio požiūrio pavyzdį pateikia Leonardo'ą Brunį, teigusį, kad *pater familias*, anot Aristotelio, neturi beribės galios žmonai: „Taigi tenegalvoja vyras, sako Aristotelis, kad tokiu pat būdu turi neribotą valdžią žmonai.“⁸⁰ Mniszeko disertacijoje taip pat tvirtinama, kad žmona neturinti būti nei tarnaitė, nei šeiminkė⁸¹. Olizarovijus eina dar toliau ir teigia, kad

⁷⁶ Michał Mniszek et al., *Vniversa Philisophia: publice asserta in Alma Academia Vilnensi Societ[at]is Iesu / a Michaële de Magna Konczyce Mniszek ad Vladislavm IV. Poloniarum, Suecorum Gothorum, Vandalorum Regem Inuictissimum*. [176 puslapyje] *Disputabuntur publice in Aula Academica Anno MDCXL ad XV Kalend. August*. [Vilnius: Akademijos spaustuvė], 1640. p. 61: *Inter civitatem ac familiam comparatio quaedam est. Et quidem paterna gubernatio regali, monarchico, nuptialis civili comparatur imperio*.

⁷⁷ Aronas Aleksandras Olizarovijus, *op. cit.*, p. 170–171: *Existimare mulier debet, non voluntatem tantum, sed etiam mores viri esse legem vitae suae a Deo sibi impositam et multum utilem*.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 62–63: *Nam foeminis timiditas major ob res domi custodiendas, viris audacia ob fortitudinem, et res foris parandas. Foeminis item caritas major ac patientia ad filios nutriendos: viris sapientia ad eosdem erudiendos*.

⁷⁹ Anna Becker, *op. cit.*, p. 38 ff.

⁸⁰ Leonardo Bruni, *Aristotelis Oeconomicorum libri duo, in Aristotelis Stagiritae Omnia, Quae Extant, Opera*, t. 3, Lugduni: apud haeredes Jacobi Iuntae, 1560, p. 469v: *Non putet ergo vir, inquit Aristoteles, eodem modo habere imperium in uxorem*.

⁸¹ Michał Mniszek et al., *op. cit.*

žmona – tai daugiau nei draugė, nes su ja dalinamasi „savo sielos paslaptimis, visais rūpesčiais, visomis mintimis“⁸² ir „didžiausia meile“. Tai ypač kontrastuoja su Mniszeko mintimi, jog moterys esančios labai nepatikimos bei plepios, todėl vyras savo žmonai neturėtų pasakoti visų savo reikalų⁸³. Keckermanas rekomenduoja „tarsi draugystę“⁸⁴ tarp vyro ir žmonos, palaikančią santuokinę santarvę, tačiau daug santūriau nei Olizarovijus. Jis siūlo sutuoktiniams gerbti vienas kito šeimą⁸⁵: vyrui – pripratinti žmoną prie savo įpročių, rodyti jai meilę ir pagarbą, ginti nuo kaltinimų ir ramiai pakęsti jos kvailys-tes⁸⁶, žmonai – visokeriopai paklusti savo vyrui, toleruoti net nuobodžiausius jo įpročius, už jį melstis⁸⁷. Olizarovijaus rekomendacijos labai panašios, nors ir ne tokios konkrečios, jas taip pat lydi patosu alsuojanti kalba, santuokinę ryšį iškelianti aukščiau visų kitų – pavyzdžiui, „su kuria kalbiesi tarsi pats su savimi, kurios sąžinės bijaisi ne mažiau nei savosios“⁸⁸.

IŠVADOS

Apibendrinant galima teigti, kad ankstyvųjų Naujųjų laikų Europoje vyravo dvi pagrindinės stovyklos „moterų klausimu“, įkvėptos platonizmo ir aristotelizmo. Abi kūrė dažnai nepasiekiamą moters pasaulietės, dažniausiai ištekėjusios, idealą, neišskirdamos įvairių visuomenės grupių (vienuolių, prastuomenės ir kitų). Platonizmas Vakarų Europoje ir Lenkijoje daugiausia klestėjo dvarų kultūroje, kur moterys turėjo didesnę ar mažesnę socialinę ar net diplomatinę funkciją. Buvo deklaruojama, jog joms pasiekiamos visos dorybės, kurios pasiekiamos ir vyrams. Joms taip pat rekomenduojama lavintis – skaityti, šokti, muzikuoti. Visa tai suteikia dvariškei galimybę atliepti savąjį „pašaukimą“ – maloniai bendrauti su kuo įvairiausiais žmonėmis. Vis dėlto

⁸² Aronas Aleksandras Olizarovijus, *op. cit.*, p. 78–79: *Animi tui secreta [...], omnes curas omnes cogitationes [...]*.

⁸³ Michał Mniszek et al., *op. cit.*

⁸⁴ Bartholomäus Keckermann, *op. cit.*, p. 15.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ *Ibid.*, p. 21 ff.

⁸⁷ *Ibid.*, p. 25 ff.

⁸⁸ Aronas Aleksandras Olizarovijus, *op. cit.*, p. 78–79: *Qui cum perinde ut tecum loquaris, cujus conscientiam non minus quam tuam timeas.*

Gurnickio dialoge moteris dvariškė visų pirma siejama su žmonos ir motinos vaidmenimis. Jai neskiriama jokie vaidmens viešajame dvaro gyvenime.

Norint įvertinti, kiek Gurnickio veikalas buvo populiarus LDK, prireiktų atskiros studijos. Greičiausiai platonizmas Abiejų Tautų Respublikoje apskritai nepaliko didelės žymės. Šiame straipsnyje minėti platonistai, nors ir įdomūs, ko gero, ankstyvųjų Naujųjų laikų Lietuvoje ir Lenkijoje nebuvo dažnai skaitomi ir vertinami. Vis dėlto, kaip matyti iš analizės, praktinė moterų padėtis net platonizmo įkvėptoje Gurnickio adaptacijoje nedaug tesiskiria nuo aristotelizmo teigiamos moters subordinacijos.

Aristotelio filosofija Renesanse ir Baroke buvo pasitelkiama siekiant patvirtinti ir pagrįsti tuomet populiarioms nuostatomis moterų atžvilgiu, todėl plito visoje Europoje, ypač konservatyvesnėse kultūrinėse erdvėse, tokiose kaip universitetai bei kolegijos. Aristotelininkų požiūrį į moterį puikiai nusako Olizarovijaus pamąstymas: „Juk [ji] yra silpnas ir švelnus padarėlis, o jei neužtaria vyro meilė, tai gimusi kone nelaimė.“⁸⁹ Vadinasi, vyro pareiga tampa teisėtai globoti žmoną, jai patarti, ją prižiūrėti, tačiau jis neturi neribotos valdžios (lot. *potestas*) jos atžvilgiu, nors ji už jį menkesnė. Ekstrapoliuodami Aristotelio *Politiką* (1260a 11), komentatoriai teigė, kad moteris daugiau ar mažiau turi paklusti vyrui, nes iš prigimties ji ne tokia protinga, stokoja valios. Įvairios *Nikomacho etikos* vietos, kalbančios apie netobulą dorybę, tradiciškai moterims priskiriamas pasyviai savybes bei dorybes (drovumą, skaistumą, kuklumą, nuolankumą) leido laikyti ne tokiomis vertingomis kaip „herojiškosios“ vyriškosios dorybės. Aristotelio mintis, kad moterys yra visomis prasmėmis silpnesnės prigimtimi, leido įrodant jų netobulumą pasitelkti medicininę kūno skysčių teoriją ir teigti, kad dėl šiltos ir drėgnos kūno būklės jos nėra linkusios į išmintingumą, kantrų būdą. Silpna moterų prigimtis kėlė klausimą, ar jos apskritai pajėgia pasiekti dorybę, ar tai moralios būtybės ir ar jos turėtų turėti asmeninės laisvės, o gal priklausyti nuo globėjo – vyro. Į šiuos klausimus buvo atsakoma įvairiai, varijuojant nuo itin konservatyvaus požiūrio, kad moterys, galinčios praktikuoti tik netobulas dorybes, turi visiškai paklusti tėvui, vyrui ar kitam globėjui, iki kiek optimistiškesnės, tačiau vis tiek konservatyvios nuostatos, kad moteris, kaip morali būtybė, turi praktikuoti

⁸⁹ *Ibid.*, p. 152–153: *Animal ut imbecille ac blandum: ita nisi quate nus mariti amor intercedit, prope ad calamitatem natum.*

dorybę moterišku (t. y. tradiciškai pasyviu) būdu ir vyro turi būti ne valdoma, o globojama ir aprūpinta.

Lietuvoje vyravo pastaroji aristotelizmo interpretacija. Žmona buvo laikoma vyro *socia* (drauge), paklūstančia globotojui laisva valia, bet iš esmės lygia su juo esminėmis savybėmis – kilmingumu, turtu (jei pasirinkta tinkamai). LDK mąstytojams nelabai rūpėjo teoriškai grįsti šį santykį ar silpnesnę moterų prigimtį – jie mieliau gilindavosi į praktinius namų ūkio valdymo klausimus, pavyzdžiui, kaip pasirinkti žmoną, kokios esančios žmonos pareigos vyrui, o vyro žmonai. Moterų dorybės problema taip pat aptariama tik iš dalies – per minėtuosius namų ūkio klausimus, kurių svarbiausias tikslas – užtikrinti stiprų, tvarų sutuoktinių ryšį.

ŠALTINIAI

- Αριστοτέλης, *Politika*, vertė Mindaugas Strockis, Vilnius: Margi raštai, 2009.
- Αριστοτέλης, *Rinktinė: Kategorijos; Nikomacho etika; Poetika; Apie sielą*, vertė Jonas Dumčius, Marcelinas Ročka, Vosylius Sezemanas, Vilnius: Margi raštai, 2020.
- Bakhouche Béatrice; Luciani Sabine, *De Opificio Dei = La Création De Dieu*, Turnhout: Brepols, 2009.
- Bruni Leonardo, *Aristotelis Oeconomicorum libri duo, in Aristotelis Stagiritae Omnia, Quae Extant, Opera*, t. 3, Lugduni: apud haeredes Jacobi Iuntae, 1560.
- Crellius Johannes, *Cirelli Ethica Aristotelica Ad Sacrarum Literarum Normam Emendata. Ejusdem Ethica Christiana Seu Explicatio Virtutum Et Vitiorum Quorum in Sacris Literis Fit Mentio Etc.*, Amsterdam: per Eugenium Philalethem, 1681.
- D'Étaples Jacques Lefevre, *Contenta Politicorum Libri Octo. Commentarij*, Parisiis: ex officina Simonis Colinaei, 1543.
- Epictetus, *Discourses, Books 3–4. Fragments. The Encheiridion*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1928.
- Filelfo Francesco; Robortello Francesco; Mantino Jacob; Averroës, *Francisci Philelphi De morali disciplina libri quinque. Averrois Paraphrasis in libros De Repub[lica] Platonis. Francisci Robortelli in libros politicos Aristotelis disputatio*, Venetijs: Apud Gualterum Scottum, 1552.
- Gurnickis Lukas, *Lenkų dvariškis*, vertė Eglė Patiejūnienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009.
- Keckermann Bartholomäus, *Synopsis Disciplinae Oeconomicae, Dispositionem Eius breviter adumbrans*, Hanoviae: Antonius, 1610.
- Keckermann Bartholomäus, *Systema ethicae, tribus libris adornatum et publicis praelectionibus traditum in Gymnasio Dantiscano*, Hanoviae: apud Guilielmum Antonium, 1607.

- Mniszek Michał et al., *Vniversa Philisophia: publice asserta in Alma Academia Vilnensi Societ[at]is Iesu / a Michaële de Magna Konczyce Mniszek ad Vladislavm IV. Polonia-rum, Suecorum Gothorum, Vandalorum Regem Inuictissimum*. [176 puslapyje] *Disputabuntur publice in Aula Academica Anno MDCXL ad XV Kalend. August.*, [Vilnius: Akademijos spaustuvė], 1640.
- Olizarovijus Aronas Aleksandras, *Apie politinę žmonių sąjungą*, vertė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Aidai, 2003.
- Seneca Lucius Annaeus; Haase Friedrich, *Ad Lucilium epistularum moralium libri XX*, Lipsiae: B.G. Teubneri, 1886.
- Timpler Clemens; Antonius Wilhelm, *Philosophiæ Practicæ Systema Methodicvm: In Tres Partes Digestum: Pars Prima, Complectens Ethicam Generalem*, Libris IV: *Pertractatam Auctore Clemente Templero Stolpensi Misuico*, Hanoviæ: Apud Guilielmm Antonium, 1608.
- Van Giffen Hubert, *Oberti Giphanii Commentarii in Decem Libros Ethicorum Aristotelis Ad Nicomachum*, Francofurti: Zetzner, 1608.
- Van Giffen Hubert, *Oberti Giphanii... Commentarii in Politicorum opus Aristotelis: post sat bene longam suppressionem, iam boni publici gratia primum in lucem editi...* impensis Lazari Zetzneri Bibliopolae, 1608.

LITERATŪRA

- Allen Prudence, *The Concept of Woman*, Grand Rapids, Mich.: W. B. Eerdmans Pub, 1997–2016.
- Becker Anna, *Gendering the Renaissance Commonwealth*, Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Bogucka Maria, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa: Wydawnictwo Trio, 1998.
- Borden Sharkey Sarah, „Why Aristotle Was Not a Feminist“, in: *An Aristotelian Feminism*, Cham: Springer International Publishing, 2016, p. 81–111.
- Butterworth Emily, *Marguerite de Navarre: A Critical Companion*, Boydell & Brewer Ltd, 2022.
- Casini Lorenzo, „Juan Luis Vives [Joannes Ludovicus Vives]“, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, 2021 (<https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/vives/>).
- Castiglione Caroline; Wiesner-Hanks Merry, „Why Political Theory Is Women’s Work: How Moderata Fonte Reclaimed Liberty for Women inside and Outside Marriage“, in: *Challenging Women’s Agency and Activism in Early Modernity*, vol. 13, Amsterdam University Press, 2021, p. 141–162.
- Cereta Laura, *Collected Letters of a Renaissance Feminist*, transcribed, translated, and edited by Diana Robin, University of Chicago Press, 1997.
- Compagni Vittoria Perrone, „Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim“, in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, 2021 (<https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/agrippa-nettesheim/>).

- Dziechcińska Hanna, „Kobieta w ‘Dworzaninie’ Baldassare’a Castiglione, Luisa Milana, Łukasza Górnickiego“, in: *Pamiętnik Literacki*, 2000, vol. 91 (3), p. 69–81.
- Facca Danilo, *Bartłomiej Keckermann i filozofia*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 2005.
- Facca Danilo, „Poland observed by Aristotle. Some remarks on the political Aristotelianism of Bartholomaeus Keckermann and Sebastian Petrycy“, in: *Polish culture in the Renaissance: studies in the arts, humanism and political thought*, ed. Danilo Facca, Valentina Lepri, Firenze: Firenze University Press, 2013, p. 101–119.
- Freedman Joseph S., „The Career and Writings of Bartholomew Keckermann (d. 1609)“, in: *Proceedings, American Philosophical Society*, 1997, t. 141 (3), p. 305–364.
- Freedman Joseph S.; Sgarbi Marco, „Timpler, Clemens: Born: 1563/1564, Stolpen (Meissen/Saxony)“, in: *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*, Springer International Publishing, 2022, p. 3263–3266.
- Genzelis Bronius, „Politinės ir socialinės koncepcijos Vilniaus universitete“, in: Bronius Genzelis, *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 72–86.
- Jordan Constance, *Renaissance Feminism: Literary Texts and Political Models*, Ithaca, London: Cornell University Press, 1990.
- Jučas Mečislovas, „Baudžiavos kritika Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje: trumpai apie senojo Vilniaus universiteto švietėjus ir jų veiklą“, in: Mečislovas Jučas, *Senoji Lietuva: istorijos aktualijos*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2014.
- Karpavičienė Jolanta, *Moteris Vilniuje ir Kaune XV a. pirmojoje pusėje. Gyvenimo sumiestinimo Lietuvoje atodangos*, Vilnius: Versus aureus, 2005.
- Kelly Joan, „Early Feminist Theory and the ‘Querelle Des Femmes’, 1400–1789“, in: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1982, t. 8 (1), p. 4–28.
- Lowenfeld Rafał, *Łukasz Górnicki, jego życie i dzieła: przyczynek do dziejów humanizmu w Polsce*, Warszawa: nakł. Redakcyi „Wędrowca“ M. Arcta, 1884.
- Machovenko Jevgenij, Maksimaitis Mindaugas, *Vilniaus universiteto Teisės fakultetas 1641–2007 metais; Vilniaus universitetas. Teisės fakultetas. Teisės teorijos ir istorijos katedra*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.
- Maciejewska Anna, „Czy Łukasz Górnicki w Dworzaninie Polski i Baldassare Castiglione w Il Libro del Cortegiano uważali, że kobiety nie mają poczucia humoru?“, in: *Meluzyna. Dawna Literatura i Kultura*, 2021, t. 1 (14), p. 17–29.
- Maclean Ian, *The Renaissance Notion of Woman: A Study in the Fortunes of Scholasticism and Medical Science in European Intellectual Life*, Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Maclean Ian, *Woman Triumphant: Feminism in French Literature 1610–1652*, Oxford: Clarendon Press, 1977.
- Nowakowska Iwona, „‘Cnota mój kompas...’ Odwołania do cnót platońskich w staropolskich wzorach osobowych“, in: *Konteksty Kultury*, 2016, vol. 13 (1), p. 1–19.

- Patiejūnienė Eglė, „Dvariškio knyga apie dvariškį“, in: Lukas Gurnickis, *Lenkų dvariškis*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. vii–xxxiv.
- Pyszka Stanisław, „Il diritto alia libertà personale e alia cittadinanza dei contadini polacchi e lituani in Aron Aleksander Olizarowski (1610–1659)“, in: *Forum philosophicum*, 2002, vol. 7, p. 205–233.
- Plečkaitis Romanas, „Filosofija Vilniaus universitete 1579–1773 m.“, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai: kolektyvinė monografija*, red. Alfredas Bumblauskas et al., Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 253–277.
- Plečkaitis Romanas, „Teisės filosofija senajame Vilniaus universitete“, in: *Problemos*, 2001, t. 60, p. 90–103.
- Plečkaitis Romanas, „Teisė Vilniaus universitete 1579–1773 m.“, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai: kolektyvinė monografija*, red. Alfredas Bumblauskas et al., Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 312–330.
- Ragauskienė Raimonda, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius: Aidai, 1999.
- Sarcevičienė Jolita, *Lietuvos didikės proginėje literatūroje: portretai ir įvaidžiai*, Vilnius: Versus aureus, 2005.
- Valikonytė Irena; Lazutka Stanislovas, „Privilegiuoto luomo moters (motinos, žmonos, dukters, sesers) turtinė padėtis pagal I Lietuvos Statutą“, in: *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija*, 1976, t. 16 (2), p. 74–103.
- Valikonytė Irena, „Ar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. moteris buvo pilietė?“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 1994, Nr. 2, p. 62–73.
- Valikonytė Irena, „Lietuvos bajorių teisė laisvai ištekėti: realybė ar fikcija?“, in: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, red. Zigmantas Kiaupa, Artūras Mickevičius, Jolita Sarcevičienė, Vilnius, 1997, p. 147–157.
- Valikonytė Irena, „Našlės vainikinė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a.: norma ir realybė“, in: *1566 m. Antrasis Lietuvos Statutas, Respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga*, Vilnius, 1993, p. 82–90.
- Wilkin Rebecca, „The Querelle des femmes“, in: M. Moriarty, J. Jennings (eds.), *The Cambridge History of French Thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, p. 190–197.
- Wojtkowska-Maksymik Marta, *Gentiluomo cortigiano i dworzanin polski. Dyskusja o doskonałości człowieka i jej humanistyczne źródła w Il Libro del Cortigiano Baldassarra Castiglioneo i w Dworzaninie polskim Łukasza Górnickiego*, Warszawa: Wydawnictwo IBL, 2007.
- Wojtkowska-Maksymik Marta, „Platonic and Neo-Platonic Inspiration behind the Debate on the State in Dworzanin polski by Łukasz Górnicki and De Optimo Senatore by Wawrzyniec Goślicki“, in: *Polish culture in the Renaissance: studies in the arts, humanism and political thought*, ed. Danilo Facca, Valentina Lepri, Firenze: Firenze University Press, 2013, p. 87–100.

The *Querelle des Femmes* in Sixteenth-Seventeenth-Century Philosophy: Ideas of Platonism and Aristotelianism in the Grand Duchy of Lithuania and Europe

Summary

The article examines the reception of Plato and Aristotle's philosophy in shaping attitudes towards women in the Grand Duchy of Lithuania and Europe in the sixteenth–seventeenth centuries. It examines how various philosophical treatises, dialogues, and Aristotle's commentaries influenced intellectual discourse beyond their cultural origins, thus creating a basis for a philosophical understanding of the role of women in the family and society of the Grand Duchy of Lithuania.

The article juxtaposes the views of Platonists and Aristotelians on women. Platonism, especially in Renaissance court culture, offered a more progressive perspective. Through such works as Baldassare Castiglione's *Il cortegiano* (1528) and Łukasz Górnicki's *Dworzanin polski* (1566; *The Polish Courtier*), the article highlights the differences between Western European and Polish-Lithuanian court societies. Although constrained by certain patriarchal norms, Castiglione's lady-in-waiting actively participated in public life by engaging in refined conversation, musical activities, and dance. Górnicki's adaptation, which was shaped by conservative Polish and Lithuanian culture, basically confined women to private domestic roles, but still required them to be as refined as male courtiers. Unlike the Italian courts, where ladies-in-waiting were integrated into cultural and intellectual life, Polish and Lithuanian aristocracy saw women primarily as wives and mothers responsible for managing the household and moral virtue.

On the other hand, during the Renaissance and Baroque periods Aristotle's philosophy was invoked to confirm and substantiate the attitudes towards women prevailing at the time and was therefore popular throughout Europe, especially in more conservative cultural spaces such as universities and colleges. Such thinkers as Bartholomäus Keckermann (c. 1572–1609) and Aaron Alexander Olizarowski (Olizarovius, 1610–1659) argued for male dominance, justifying it by natural hierarchy and theological reasoning. A man's duty is to legally protect his wife, advise her, and look after her, but he does not have unlimited authority (*potestas*) over her. Extrapolating from Aristotle's *Politics* (1260a 11), commentators argued that women had to be more or less subordinate to men

because they were less intelligent and lacked willpower by nature. Various passages in *Nicomachean Ethics* that discuss imperfect virtue allow the passive qualities and virtues traditionally attributed to women (shyness, chastity, modesty, humility, and the like) to be considered less valuable than 'heroic' masculine virtues. Aristotle's idea that women are weaker in every respect due to their nature allowed the medical theory of bodily fluids to be used as proof of their imperfection, claiming that due to the warm and moist state of their bodies they are not inclined towards wisdom and patience. Women's weak nature raised the question of whether they were capable of achieving virtue at all, whether they were moral beings, and whether they should have personal freedom or depend on their guardian, the man. The answers to these questions varied, ranging from the extremely conservative view that women, who are capable of practicing only imperfect virtues, must fully obey their father, husband, or other male guardian, to the somewhat more optimistic yet still conservative belief that women, as moral beings, must practice virtue in a feminine (i.e., traditionally passive) way, and men must not control them but rather take care of and provide for them.

KEYWORDS: Women of the Grand Duchy of Lithuania; Plato; Aristotle; Bartholomäus Keckermann; Aaron Alexander Olizarowski, Olizarovius; Michał Mniszek.